

TOPONÍMIA EN CARTOGRAFIA

UNA BASE DE DADES TOPONÍMICA A CATALUNYA

Assumpta LLEONART i ORRI
Institut Cartogràfic de Catalunya

Aquesta ponència té com a objectiu informar sobre els treballs de recollida de toponímia que es porten a terme a L'Institut Cartogràfic de Catalunya. En primer lloc, es fa una breu aproximació a com es defineix la toponímia en l'entorn cartogràfic. A continuació es presenta i es descriu un dels projectes principals en matèria de toponímia: el recull de toponímia a escala 1:5 000.

Introducció

L'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC) va ser creat l'any 1982 amb la finalitat d'acomplir les tasques tècniques de desenvolupament de la informació cartogràfica en l'àmbit de les competències de la Generalitat de Catalunya.

Una de les preocupacions de l'ICC va ser, des del principi, disposar de la toponímia correcta de tot Catalunya amb un detall suficient per a incorporar-la als documents cartogràfics que edita.

L'ICC contempla la toponímia des d'un punt de vista particular que es podria definir com a "toponímia aplicada a la cartografia" en el sentit que treballa els noms de lloc en tant que part de la cartografia. La toponímia és un element del document cartogràfic com ho són les corbes de nivell, els punts de recolzament, la simbologia temàtica, etc. Al mateix temps, però, és un element molt singular per dos motius:

- En primer lloc perquè es troba molt relacionat amb una altra disciplina ben diferent de la cartografia: la lingüística. En aquest aspecte, cal destacar el fet que des de l'entorn lingüístic s'han realitzat molts treballs referents a la toponímia i que, de manera parcial pel que fa al recobriment geogràfic, s'han realitzat força reculls

de toponímia. Des de la perspectiva lingüística, però, el tractament que es fa de la toponímia no recull moltes de les qüestions que es plantegen quan se li dóna l'aplicació i el sentit cartogràfics. Aspectes com la situació d'un topònim o la seva codificació geogràfica poden no ser importants quan es fa un recull de toponímia des d'un punt de vista estrictament lingüístic (com ho demostra el fet que pocs dels reculls de toponímia publicats georeferencien els noms de lloc) però són imprescindibles des del punt de vista cartogràfic. Cal afegir que en l'àmbit lingüístic de vegades s'ha assenyalat que fóra interessant completar la informació toponímica amb dades com les seves coordenades, l'altitud del lloc, el nombre d'habitants, etc. perquè aquesta informació pot ajudar a comprendre el significat del topònim o orienta sobre la tendència demogràfica i, per tant, sobre la perdurabilitat del topònim.

En cartografia, la importància relativa que adquireixen aquestes dades, sovint només complementàries pel que fa a la lingüística, és molt diferent, fins al punt que tan important és com s'escriu exactament un topònim, com on se situa amb precisió o determinar quin tipus de topònim és (hidrònim, orònim, ...). La situació i la codificació del topònim no serveixen només per a afegir informació sinó que formen una part essencial de la informació toponímica.

Això no obstant, el vessant lingüístic dels noms de lloc que se situen en els documents cartogràfics és transcendental i, en el cas de Catalunya, és especialment significatiu: Escriure un topònim d'una determinada manera damunt del mapa contribueix a conservar-lo, a difondre'l i, en certa manera, a perpetuar-lo. Això vol dir que és absolutament necessari un nivell de qualitat prou alt com per a no perpetuar versions errònies o aberrants.

- Un altre fet que confereix singularitat a la toponímia des de la perspectiva cartogràfica és que contribueix en gran manera a l'orientació dels usuaris en un document cartogràfic. Una part notable dels usuaris té alguna dificultat per a identificar llocs damunt d'un mapa; en canvi, a través dels noms dels llocs que els són coneguts, poden situar-se amb facilitat.

En relació amb aquestes reflexions l'Institut Cartogràfic de Catalunya dóna a la toponímia un tractament específic. En primer lloc, com a element fonamental per a l'orientació damunt del mapa i, en segon lloc, però no pas menys important, com a possibilitat que, a través de la necessitat de situar els noms de lloc damunt de documents cartogràfics de detall, es pot aplegar, recuperar i conservar una informació molt valuosa sobre tot Catalunya, d'una manera sistemàtica.

Recull de toponímia a E 1:5 000

L'any 1983, un any després de la seva creació, l'ICC va iniciar la recollida de toponímia de tot Catalunya. La finalitat primera era aconseguir una informació necessària per a situar en els fulls de l'Ortofotomapa de Catalunya a escala 1:5 000 que editava. Tot i aquesta finalitat tan concreta, el treball es plantejà també de cara a construir una base de dades toponímica consultable a partir de diferents camps i

que permetés, a més, disposar de la toponímia necessària per a la cartografia de diferents tipus i de diferents escales. D'aquesta manera, la metodologia de treball va estar determinada per aquest objectiu múltiple, així com per unes especificacions de material i de temps concretes.

Així, es pot dir que el recull realitzat per l'ICC no respon al concepte més tradicional de recull de toponímia en el sentit que, com ja s'ha dit, altra informació com la situació i diferents indicatius geogràfics són tan importants com la recollida del topònim en sí mateix.

El recull es va planificar amb uns requeriments molt concrets:

- Disposar de la toponímia actual de Catalunya en un termini relativament curt i amb un sistema el més coherent i homogeni possible. El termini curt respon a dos fets absolutament diferents:

Per una banda, calia adaptar-se als ritmes de producció de documents cartogràfics de l'ICC, que no permetien que el lapse de temps entre la publicació d'un primer full d'una sèrie fins a l'últim fos excessivament gran.

A part, tampoc no seria massa aconsellable disposar d'informacions toponímiques molt separades en el temps, ja que mentre que part d'aquesta informació tot just s'acabaria de recollir, l'altra ja no seria prou actualitzada.

Per una altra banda, és real la urgència amb què cal recuperar tanta informació toponímica com sigui possible: No és un tòpic senyalar que la toponímia es perd a velocitats considerables; és un fet que hem copsat al llarg dels anys de treball en toponímia.

- Tenir informació com la localització, la codificació geogràfica, etc. que és bàsica de cara a la cartografia, a part de la informació pròpiament lingüística.

- Obtenir una informació de base, fonamental per a la formació de cartografia, consultable i revisable en tot moment. La toponímia exhaustiva d'un territori com Catalunya implica un treball de gran envergadura; anar matisant i corregint aspectes concrets és una tasca que només es pot emprendre si es disposa d'una base àmplia i validada, i requereix un temps d'ús del material existent.

- I, en definitiva, posar sempre l'accent en solucions pràctiques per a un objectiu concret: la cartografia.

El treball a realitzar partia gairebé de zero. Tenia com a antecedents relativament recents la informació recollida a escales de detall per diferents entitats: per exemple el recull de toponímia d'algunes àrees de la província de Barcelona a escala 1:5 000 per part del Servei Cartogràfic de la Diputació de Barcelona (1979) o el recull de toponímia a escala 1:2 000 per a l'àmbit de la Corporació Metropolitana de Barcelona (1981-82). Però cap projecte no es referia a tot Catalunya i, per tant, ja no era possible tenir tot el territori català cobert amb un mateix nivell d'informació, amb un sol mètode i amb una datació similar. Tampoc no es va poder comptar com a base amb els reculls parcials que hi havia per municipis ja que, per una banda, a principis dels vuitanta no arribaven a quaranta els municipis treballats i, per una altra banda, cada treball era fet amb una metodologia pròpia, sense un objectiu únic. A part, la majoria d'aquests reculls no situen els topònims o contenen tan sols una

part de la toponímia: d'una època concreta (moltes vegades toponímia antiga, per exemple), referent a un sol tipus de topònim (hidrònims, noms relatius al poblament, etc.) o d'un origen determinat (noms d'origen iber, per exemple).

En la planificació del recull de toponímia de l'ICC es van establir les fases següents:

- Plantejament dels criteris i d'una normativa per a aplicar en el recull i en l'escriptura correcta dels topònims. Fruit d'això fou la publicació, l'any 1985, del llibre *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització*¹. En aquest llibre es donava la normativa de partida; es tractava, però, d'unes instruccions teòriques que, amb la pràctica, s'han anat matisant.

- Inici del recull en una àrea pilot (1984). Aquest àrea se centrà en el full MTN 390 - Cervera (Segarra-Conca de Barberà) que, partint d'uns criteris ja definits (el llibre esmentat encara no estava publicat però la seva preparació es trobava molt avançada) i d'uns objectius a assolir també fixats, es va recollir a manera de prova.

- Recull sistemàtic de la toponímia. S'estructura en tres parts: recull, revisió i informatització. El procés de recull de camp i la revisió van acabar a finals de l'any 1991. La informatització es troba, en aquests moments, a punt de finalitzar.

- Formació de la base de dades toponímica de Catalunya. Aquesta fase es troba actualment en procés de preparació.

Recull

Cronologia

El recull de camp es va iniciar l'any 1984, amb el treball d'un bloc a manera de prova. La quantitat de material treballat va anar augmentant fins que s'assolí un màxim molt destacat l'any 1987, any en què es treballà en el recull d'aproximadament un 45% del total. Entre els anys 1986 i 1987 es treballà en gairebé el 70% del total. Els darrers anys (1988-1991), presenta una tendència a disminuir, ja que es troba en les fases finals i només resta anar acabant àrees (els números absoluts per anys es poden veure a la figura 1).

Equip de treball

El treball de camp per a realitzar el recull de la toponímia ha estat dut a terme principalment per geògrafs o estudiants de geografia, encara que també hi han col·laborat altres professionals (filòlegs, mestres d'EGB ...) i també excursionistes i coneixedors del territori en general. Hi han participat en total unes 60 persones (no simultàniament).

1 INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA, *Toponímia i Cartografia. Assaig de sistematització*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 1985. 144 pàgs.

A tots ells se'ls demanava:

. Un elevat nivell de llengua catalana amb la finalitat que fossin capaços de transcriure correctament la informació que recollien. En alguns casos, la transcripció fonètica del topònim ha estat una ajuda fonamental per a escriure'l correctament.

. Pràctica en la utilització de documents cartogràfics i facilitat per a situar-se en el terreny, per tal de localitzar correctament la informació.

. Facilitat per a desplaçar-se pel terreny per tal de recórrer totes les àrees de treball, per tal de garantir que es faria un treball sobre el terreny.

El treball ha estat realitzat per persones soles o per petits grups de treball els quals s'entrenaven primer en una àrea de prova per a poder verificar la qualitat del treball i per a familiaritzar-se amb el mètode. Després d'aquesta àrea de prova, treballaven en àrees relativament grans (sempre que era possible en 24 fulls contigus de l'Ortofotomapa de Catalunya); això conferia homogeneïtat al treball i li atorgava major rendibilitat ja que amb aquest sistema s'aprofita millor la informació i els informadors.

En principi es va considerar com a prioritari que la persona que realitzés el treball de camp tingués un especial coneixement de l'àrea de la qual recollia la informació. En la pràctica, la major part de vegades els vincles dels integrants de l'equip de treball amb el lloc han estat els següents: La persona que fa el recull és originària del lloc, hi té una segona residència o hi té familiars, el coneix perquè hi practica sovint l'excursionisme, el coneix perquè l'ha estudiat (tesis, per exemple). Aquests fets faciliten el treball en general: sap on buscar la informació, coneix i identifica els dialectalismes, se situa amb més facilitat, té un interès especial per l'àrea. Els inconvenients (desviació a priori del seu interès cap a unes àrees concretes o cap a uns informadors concrets) queden àmpliament compensats pels avantatges. En alguns casos, el recull de camp ha estat dut a terme per persones no especialment vinculades amb l'àrea de treball però que han substituït aquest coneixement especial per una tasca realitzada com a "professionals del recull de toponímia" (amb un entrenament especialment intens); els resultats, majoritàriament, han estat a un nivell similar a la resta (i en algunes àrees han estat excel·lents).

Instruccions

Les instruccions generals que es donaven a l'equip de treball de camp eren:

- Recollir la toponímia amb la màxima diversitat possible. Es feia especial referència que es recollissin orònims ja que, a causa de l'escala i també perquè els informadors posen més l'èmfasi en el poblament i en l'aspecte humà, era el tipus de topònim que més fàcilment s'ometia. L'escala permet recollir el nom de pràcticament qualsevol element geogràfic; els elements de reduït abast territorial (com és ara una font, per exemple) es poden situar per referència a altres elements; la base fotogràfica permet situar amb força precisió aquest tipus d'informació.

- Respectar amb fidelitat els dialectalismes.

- Recollir totes les versions de topònims i de codis geogràfics tot i seleccionant la forma més significativa sobre el terreny.

- Situar amb precisió els topònims.
- Claredat en la situació i en la transcripció dels topònims.

Mètode de treball

En el treball de camp, la informació es recull directament de fonts orals. A partir d'aquesta informació es confeccionen els llistats de camp, i els topònims se situen sobre imatges fotogràfiques a escala aproximada d'1:5 000, que es corresponen amb els fulls de l'Ortofotomapa que es realitzen a aquesta escala (trama de distribució de 12 x 8 fulls de l'Ortofotomapa de Catalunya per cada full del *Mapa Topogràfic Nacional* a escala 1:50 000). Cada full a escala 1:5 000 té unes dimensions de 46,5 x 46,4 cm i cobreix una superfície aproximada de 5,2-5,4 km² (figura 2).

Conscients de la problemàtica que pot presentar l'enquesta oral (veracitat de la informació, transcripció correcta, etc.), es van prendre les mesures que, en el context general del treball, podien compensar-la:

. Sempre que era possible es demanava la consulta a més d'un informador. Això pot suposar, però, trobar-se amb versions diferents del nom d'un lloc, sense tenir massa elements per a discernir directament quina és més correcta que l'altra. En d'altres ocasions, el problema ha estat la inaccessibilitat a cert tipus d'informació que és considerada gairebé privada o que els informadors temen que pugui ser utilitzada per a finalitats que els perjudiquin.

. Transcripció exacta del topònim. Encara que no se'n pugui avaluar la fidelitat i que també depengui de com dóna la informació l'informador, permet un estudi global posterior. La persona que fa el recull de camp no analitza, amb aquest sistema, el topònim, no n'estableix l'etimologia ni la grafia definitiva, encara que les seves observacions són molt útils per a fer-ho. La decisió final sobre la versió correcta s'ajorna fins a disposar de tot el material toponímic. Això té l'inconvenient que hi ha un període relativament llarg de temps en què es disposa d'una toponímia provisional i que el fet de no arribar a l'origen de cada topònim a partir del contacte informador-persona que fa el recull de camp fa perdre una part de la informació. Per contra, però, l'estudi de cada topònim pot ser més complet si es té un material de base abundant a partir del qual fer les anàlisis i les comparacions que es consideri necessari; així s'estalvia repetir discussions iguals per a casos semblants i s'evita que cada punt problemàtic entorpeixi l'evolució general del treball. Més si es té en compte la dificultat per a arribar a acords unànims i únics per a determinats aspectes de la toponímia.

La qualitat i la fidelitat de la tasca realitzada per l'equip de treball de camp és la clau de volta del resultat final del treball ja que únicament la persona que fa el treball de camp és qui té el contacte directe amb el topònim i amb l'informador. La resta del treball parteix de la seva interpretació de la realitat.

Material

L'equip de treball de camp ha realitzat el recull de toponímia a partir del següent material:

- Imatge fotogràfica ampliada fins a una escala aproximada d'1:5 000 (2 exemplars: un de camp i un per a traslladar la informació definitiva un cop acabada la tasca), de data relativament recent (dels anys 80). Per a evitar la pèrdua de part de la imatge (especialment en àrees muntanyoses) a causa de la deformació de les fotografies aèries, el material es va escollir principalment de les parts centrals dels fotogrames originals i, a més, cada imatge es va fer ensolapar en un marge més o menys ampli amb la del costat. Cada imatge de treball de camp coincideix amb un full de l'Ortofotomapa a E 1:5 000.

- Fulls impresos per a escriure-hi la toponímia i l'altra informació.

- Material cartogràfic de consulta. Malauradament, com a material de referència de moltes àrees no existia, sobretot en els primers anys en què es va realitzar el treball, cartografia de l'escala i de l'actualització adequades; en general i pel que fa a cartografia recent, moltes vegades només es podia comptar amb els fulls del MTN E 1:50 000. Tot i això, el fet de partir de poc material complementari ha evitat que es tendís a reproduir la toponímia que apareix en documents ja publicats i ha fet que l'única font d'informació fos l'oral.

Les imatges

En les imatges, per a cada topònim (indicat amb un número) es marca l'àrea que ocupa mitjançant sagetes, línies, cercles, etc... segons l'espai ocupat i segons el tipus de topònim (dibuix lineal per a vies de comunicació, xarxa hidrogràfica; de superfície per a partides, orografia, nuclis de població; i puntual per a edificacions, etc.). En les imatges no hi figura cap topònim escrit sinó que cada topònim s'identifica per un número i pel dibuix del seu abast. L'ordre amb què se situen els números damunt de la imatge no és estricte, però es demanava que, en tant que es pogués, s'escombrés la imatge dividint-la mentalment en quatre quarts i començant pel superior esquerre (A), seguint pel superior dret (B), a continuació l'inferior esquerre (C) i finalment l'inferior dret (D); aquest, com es veurà, és el mateix ordre amb què en fases posteriors s'estructura la toponímia de cada full (figura 3).

Els llistats

Numeració i topònim. En els llistats, la numeració de la imatge és reproduïda i acompanyada dels topònims escrits en una primera columna seguint uns criteris d'escriptura prèviament establerts, amb totes les seves lletres, sense utilitzar abreviatures, evitant les descripcions, i sense més informació.

Municipi. Les llistes de topònims s'encapçalen amb el nom oficial del municipi i cada municipi és codificat (en una fase posterior) amb un número —dos dígitos— de comarca i un altre número —dos dígitos més— de municipi (vegeu la publicació *Estudi sobre la classificació de la cartografia*² i l'exemple de la taula 1). Aquest tipus de

2 INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA, *Estudi sobre la classificació de la cartografia*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya. 1985. 224 pàgs.